

LA DATA DE LA FUNDACIÓ D'EMPÒRION

El problema de la cronologia de la fundació d'Empúries sols és possible de centrar-lo adequadament amb l'arqueologia, enquadrant-lo dintre el marc general de la història dels focs a la Península i, en general, a l'Occident del Mediterrani. Quan aquest problema s'enfoca només des d'un punt de vista històric es lluita amb l'absència en els textos de dades les quals cal deduir conjecturalment del silenci d'algunes fonts tingudes com a decisives. Aquest és el cas del Periple d'Avienus i d'Hecateu. Quan el Periple es creia de data tardana i no s'havien fet encara excavacions sistemàtiques a Empúries, el fet que aquella font no anomeni la ciutat en la descripció del golf de Roses portava a rebaixar sensiblement la data de la fundació. Amb les troballes de la necròpolis del Portitxol, Botet i Sisó assajà una data per tempteig. Basat en les mateixes troballes i no valorant-les prou, Frickenhaus tendia a rebaixar la data perquè, malgrat que la de fabricació de molts vasos fós molt vella dintre el segle VI, sempre pesava en ell l'argument habitual del temps que la dita ceràmica podia haver estat en ús llarg temps en la perifèria mediterrània. Encara en 1935, Schulten, a conseqüència de datar el Periple després d'Alàlia, segueix donant una data baixa, posterior a 535, i la retarda fins després de 510 perquè Hecateu — que escrivia cap a aquest any — tampoc no cita Empòrion.¹

Ja en els primers sondatges profunds de les excavacions de la Neàpolis es trobà ceràmica de figures negres; aquesta troballa féu pensar, encara, que la Neàpolis havia estat fundada en el darrer terç del segle VI, i que, per tant, la Paleòpolis començà més endins del segle; així fou

1. Per a les dates baixes de la fundació d'Empòrion, A. FRICKENHAUS, *Griechische Vasen aus Emporion*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», II (1908), 19 i ss., i *Zwei topographische Probleme*, «Bonner Jahrbücher», CXVIII (1909), 199 i ss. — A. SCHULTEN, *Tartessos* (Hamburg 1922), 38-40, i *Die Griechen in Spanien*, «Rheinisches Museum», 1935.

reconegut per Puig i Cadafalch i per Cazorro i Gandia.² En les excavacions de 1933, trobarem en la capa inferior de la Neàpolis no sols fragments esparsos, sinó els de dos vasos de figures negres que pogueren ésser totalment reconstruïts; aquests vasos no es poden datar lluny de 535;³ el fet d'haver arribat a Empúries tots els estils posteriors de la ceràmica àtica fa creure que aquests vasos de figures negres foren portats a la colònia catalana quan encara eren d'ús general al món grec. Per tant, la presència d'aquests vasos a la Neàpolis obliga a admetre la fundació tot al més tard pels anys del canvi d'estil. Lògicament hagué de transcórrer un considerable espai de temps entre la fundació de la Paleòpolis i la de la Neàpolis, per la qual cosa aquesta darrera ha d'ésser sensiblement anterior i s'ha d'acostar al temps de fabricació de les espècies de ceràmica trobada a la necròpolis del Portitxol. Darrerament Garcia Bellido situa la fundació a mitjans del segle vi.⁴

Tenint en compte els esdeveniments generals de la història focea a Occident i les troballes arqueològiques, creiem que encara es pot precisar més, i que àdhuc es pot sospitar una data quelcom més antiga. Ni el Periple ni Hecateu, però, no es poden utilitzar a gratcient en la cronologia d'Empòrion; el Periple perquè, com que la seva data depèn de la de la colònia, caldrà rebaixar-la o augmentar-la segons la data que d'aquesta s'obtingui; i quant a Hecateu, no es pot deduir res del fet que no citi Empòrion perquè l'existència de la Neàpolis evidentment no és lluny de 535 i la de la Paleòpolis és coneguda de força abans. D'altra banda, sempre he sospitat que Hecateu podia esmentar Empòrion, puix que en Esteve de Bizanci s'hi consigna, bé que sense donar-ne la procedència, com en altres ciutats, la qual cosa podria ésser deguda al fet que Empòrion era més coneguda que no pas aquestes altres, i que per això no es cregué necessari de citar la font.⁵

2. M. CAZURRO i E. GANDIA, *La estratificación de la cerámica de Ampurias y la época de sus restos*. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», V (1913-1914), 657 i ss.

3. P. BOSCH-GIMPERA, *L'art grec a Catalunya* (Barcelona 1938), lám. 30 (*kylix* àtic amb ulls apotropeics i escenes d'efebes) i lám. 33 (*kylix* àtic amb Athena entre dos guerrers).

4. A. GARCÍA BELLIDO, *La colonización phòkaia en España desde los orígenes hasta la batalla de Alalé (siglo VII-535)*, «Ampurias», II (1940), 74. Per a Neàpolis, GARCÍA BELLIDO admet com a data la fi del segle vi, després d'Alàlia: *La colonización griega en España (periodo massaliota, desde Alalé (535) hasta las guerras púnicas (218))*. «Ampurias», IV (1942), 112, i *Hispania Graeca* (Barcelona 1948).

5. P. BOSCH-GIMPERA, *Etnología de la Península ibérica* (Barcelona 1932), 310, i *El poblamiento y la formación de los pueblos de España* (México 1945), 215.

En un altre lloc he estudiat les etapes de la història focea a Espanya;⁶ d'aquest estudi cal retenir el període de viatges a Tartessos als primers anys del segle VI; a aquest període es refereix Heròdot quan relata que Argantoni invità els focuus a establir-se al país quan Focea es veia amenaçada pels poders orientals, invitació que no fou llavors acceptada. Amb els beneficis resultants de l'amistat amb Argantoni, els focuus fortificaren llur metròpoli, a l'Àsia; d'acord amb Radet i Déonna, aquest moment cal datar-lo en els anys 591-585, quan les guerres d'Aliattes de Lídia amb Ciaxares, rei dels medes, car no pot tractar-se de la guerra posterior dels perses i lidis en temps de Cressus i de Cirus que acabà amb Focea, perquè aleshores ja hi havia colònies a la Península.⁷

Després de passat el perill, Focea tingué la seva talassocràcia (vers 584-540). Es fundaren les colònies d'Hemeroscòpion al SE. (Ifac?) i de Ménaca a Andalusia (Torre del Mar prop de Vélez Málaga?) i les escales d'Heracleia (Algecires) i del Portus Menestheus (prop del Port de Santa Maria) a l'extrem de la ruta, vers el mercat de Tartessos, a les goles del Guadalquivir. Per algun temps, àdhuc essent Marsella un dels centres de la navegació focea cap a Tartessos, no hi havia cap escala a Catalunya, al golf de Roses. A un d'aquests moments, doncs, es refereix la navegació del Periple; quan descriu, i amb tota cura, el litoral indigeta, parla dels seus habitants com de *gens dura* i els diu *asperi* i *feroces*; però no esmenta cap ciutat al golf de Roses, per la qual cosa cal deduir que Empòrion encara no existia.

En un cert moment s'establí la Paleòpolis a l'illa de Sant Martí d'Empúries; no és lògic de creure que la fundació es degué a relacions amb aquells indigetes que el Periple descrivia com poc hospitalaris, sinó probablement per a tenir un refugi en el port natural entre l'illa i el continent, a l'antiga desembocadura del Fluvià, en el qual abrigar-se de la tramuntana, que en certs moments podia fer perillosa la navegació.

La Paleòpolis existia en els temps de la talassocràcia, i durà molt encara, a jutjar pels tipus de ceràmica de la necròpolis del Portitxol,

6. P. BOSCH-GIMPERA, *The Phocaians in the Far West. An historical reconstruction*, «Classical Quarterly» (1944), 53-59; *El poblamiento y la formación de los pueblos de España* (México 1945), cap. VII i ss., i *Los focuos y el lejano Occidente*, «Revue de l'I. F. A. L.» (Institut Français de l'Amérique Latine), núm. 4 (México 1946), 94-III.

7. P. RADET, *Arganthonios et le mur de Phocée*, «Bulletin Hispanique», V (1903), III. — W. DEONNA, *Dédale ou la statue de la Grèce archaïque*, II (Paris 1931), 300.

els quals ofereixen notables paral·lels amb les espècies més velles trobades a Marsella.⁸

Entre els vasos més antics de la necròpolis emporitana cal esmentar unes *ampolletes xipriotes* que segueixen el tipus molt arcaic de tradició geomètrica;⁹ lecites aribalístics corintis i vasos corintis;¹⁰ ericons i aribals esmaltats verds, que abans es consideraven procedents de Naucratis i ara de fabricació ròdia o coríntia.¹¹ Tots aquests tipus són molt vells dins el segle VI; els vasets esmaltats poden datar-se per una troballa (de Corint?) que té el *cartouche* del rei egipci Apries (588-568). Els vasets d'Empúries no pogueren arribar a Catalunya gaire més tard, perquè donada l'activitat del comerç focu i la gran comunicació entre tots els seus centres, un gran retard no seria versemblant. Per això creiem que, en relació amb aquestes troballes, es pot creure que la Paleòpolis es degué fundar entre el 570 i el 560. Aquest espai de temps és suficient per explicar que en la necròpolis del Portitxol hi aparegui també l'*oinochoe* calcídica amb decoracions orientalizants tardanes de l'antic museu del Seminari de Girona,¹² aparició que ve a confirmar aquella data; la confirma també la manca de totes aquestes espècies a la Neàpolis, on la troballa més antiga la constitueix la ceràmica àtica de figures negres; la plenitud d'estil d'aquesta ceràmica confirmà que la Paleòpolis degué existir uns quants decennis abans.

Si la Paleòpolis, doncs, es fundà entre 570-560, caldrà datar el Periple almenys vers 570, data hipotètica, naturalment, però en cap cas pos-

8. G. VASSEUR, *Les origines de Marseille*, «Annales du Musée d'Histoire Naturelle de Marseille», XIII (1914). — P. JACOBSTHAL i J. NEUFFER, *Gallia Graeca. Recherches sur l'hellénisation de la Provence*, «Préhistoire», II, 1 i ss. — M. CLERC, *Massalia. Histoire de Marseille dans l'Antiquité, des origines à la fin de l'Empire romain d'Occident, 476 après J. C.*, I (Marseille 1927).

9. A. FRICKENHAUS, *loc. cit.* de l'«Anuari» (1908), fig. IV. Compareu amb J. L. MYRES, *Handbook of the Cesnola collection of Antiquities of Cyprus* (New York 1914), 80.

10. A. FRICKENHAUS, «Anuari» (1908), 208-210, i CAZURRO-GANDÍA, *La estratificación*, etc. «Anuari» (1913-1914), 650, fig. 3. — També a L. PERICOT, *Historia de España*, I (Barcelona 1934). Compareu amb H. PAYNE, *Necrocorinthia. A study of corinthian art in the archaic period* (Oxford 1931).

11. A. FRICKENHAUS, *loc. cit.*, fig. 13, i CAZURRO-GANDÍA, *loc. cit.*, 659, fig. 3. — També L. PERICOT, *Historia de España*, I, 277. Compareu amb el vaset de Corint (?), amb el *cartouche d'Apries* al vol. I de làmines de la *Cambridge Ancient History*, 229, amb un altre aribal de Rodes a PERROT-CHIPIEZ, *Histoire de l'Art*. III, 685, lám. V, i amb altres de Rodes de fàbrica coríntia o ròdia (British Museum A, 1117, 1118). El vaset publicat a la *Cambridge Ancient History* és egipci; els altres semblen imitacions gregues.

12. P. BOSCH-GIMPERA, *L'art grec a Catalunya* (Barcelona 1938), lám. 27. Vegeu RUMPF, *Chalkidische Vasen* (Berlín 1937), 103.

terior. No hi ha cap argument positiu que permeti creure'l posterior a 570; el que apunta Schulten¹³ — l'existència del camí interior, de terra, de Mènaca a Tartessos i d'aquí a les goles del Sado a Portugal —, fa pensar en el temps que els grecs ja no podien navegar a través de l'Estret de Gibraltar per impedir-ho els cartaginesos; aquest argument no és decisiu, car en el Periple es descriu la navegació al mateix mercat de Tartessos, i es coneixen prou bé les terres més enllà de l'Estret. És perfectament explicable que, en plena talassocràcia focea, amb la intensificació de les relacions amb els tartessis, a més del camí marítim, Mènaca irradiés el seu comerç a l'interior del país, i es coneguessin els camins de terra.

El problema de la fundació de la Neàpolis es posa en relació amb els esdeveniments de la fi de la talassocràcia. No veiem l'explicació que justifiqui fundar de cop i volta una ciutat tan important com la que representa el perímetre de les seves muralles — les quals són probablement dels primers moments de la ciutat — si la fundació s'hagués degut a la creixença natural de la Paleòpolis. No és probable que les relacions amb els indigetes, per molt cordials que esdevinguessin — això suposaria en aquests el canvi de llur caràcter «ferotge» — atraguessin un gran nombre de colonitzadors a una regió menys rica que altres visitades pels grecs a Catalunya i mancades de colònies, com és el cas de les comarques tarragonines i de les goles de l'Ebre, descrites pel Periple amb especial esment de la seva agricultura i del comerç que s'hi realitzava. I no obstant, sens dubte la Neàpolis tingué una població important, la qual cosa indica que seria quelcom molt diferent de l'estació marinera de la Paleòpolis, la qual, per la seva reduïda extensió, no podia haver estat altra cosa. El fet que la Neàpolis s'hagués voltat tot seguit d'un recinte amurallat fortíssim a la banda de terra, deixant sols sense fortificar la part immediata al mar i al port, fa pensar que encara eren de témer els atacs indigetes.

L'arribada a Catalunya d'un important contingent de grecs que féu necessari edificar una nova ciutat, és sens dubte la conseqüència del fet, recordat a les fonts històriques, de la dispersió dels focs després de la batalla d'Alàlia. Efectivament, un cop el rei Cirus hagué sotmès Cresus de Lídia, les ciutats gregues de l'Àsia Menor passaren a ésser vas-

13. *Loc. cit.*

salles del rei persa, però Focea es resistí i fou destruïda el 540. Els seus habitants emigraren en massa a Còrsega, i d'allí estant intentaren mantenir llur imperi marítim, afegint noves fundacions a les colònies que ja tenien a l'illa. S'hi mantingueren durant cinc anys, però la gelosia dels cartaginesos a causa dels avantatges obtinguts pels focuus a Tartessos, i el recel dels etruscs en veure els grecs establerts davant llurs costes, provocà la guerra en la qual, tot i venent els grecs, veieren la seva flota gairebé destruïda a Alàlia (535); no podent mantenir-se a l'illa l'abandonaren, com abandonaren també Olbia a Sardenya. Una part dels focuus anà a fundar Elea (Vèlia) al sur d'Itàlia, i altres es dispersaren per Marsella i les seves colònies. Marsella rebé tal increment de població que resultà com fundada per segona vegada,¹⁴ i probablement d'aleshores ençà esdevingué la veritable metròpoli de totes les colònies focuees.

Enlloc no es diu que part dels focuus anés a créixer les colònies de la Península. La fundació de la Neàpolis emporitana semblaria un cas paral·lel al de la «segona» fundació de Marsella. En tot cas, la data que lògicament cal obtenir per mitjà de les troballes de la capa inferior de la ciutat — la ceràmica de figures negres de bon estil encara¹⁵ — coincideix amb els anys subsegüents a Alàlia. Creuríem, doncs, que *la Neàpolis és de 535-530*. Creuríem, també, que aleshores es degué produir un fet semblant al SE. d'Espanya, on es realitzarien les noves fundacions d'Alonis (Benidorm) i Leuké ákra (la ciutat del «Cap Blanc», a l'Albufereta d'Alacant), prop del Benacantil, on els cartaginesos instal·laren després llur castell, anomenat pels romans el «castrum album» o Lucentum del nom grec, arabitzat en al-Lacant, origen del nom modern. En aquella època — si no fou fundat també en aquells moments — existia el santuari de l'Artemisi (després Dianium-Dènia), prop del Montgó, una fita de la navegació tocant el cap de la Nau.

Amb les noves fundacions comença una nova etapa de la colonització espanyola i de les relacions amb els indígenes. Aquestes relacions motiven noves lluites amb els cartaginesos per la possessió dels mercats andalusos, les quals culminen en una guerra i aquesta en un episodi important: després de l'atac a Cadis pels tartessis, possiblement en com-

14. C. JULIAN, *Histoire de la Gaule*, I (Paris 1914), 219. Dels textos citats per JULIAN, sobretot els d'Heròdot I, 166; Higini (a Aulus Gellius X, 16, 4): *allii Veltam*, partim Massiliam condiderunt; i Estrabó VI, 1, 1.

15. Vasos citats en la nota 3.

binació amb els grecs, tingué lloc la victòria naval grega de l'Artemisi (493-490). Amb la pau s'estabilitzà novament la situació i s'arribà al compromís que sembla traslluir la interpolació del fragment d'Euctemó al Periple en el text d'Avienus. Com a resultat d'aquest compromís, l'Estret fou tancat a la navegació grega, però Mènaca continuà subsistint encara fins a les noves lluites, a la segona meitat del segle IV.¹⁶

PERE BOSCH I GIMPERA

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona (Paris).

UNESCO, Divisió de Filosofia i Humanitats, Paris.

16. P. BOSCH-GIMPERA, *El poblamiento y la formación de los pueblos de España* (México 1945), 194 i ss.